

EGY GAZDASÁGTÖRTÉNETI KUTATÁS TANULSÁGAI

Szabó Gyula

Összefoglaló:

Írásunkban szeretnénk betekintést nyújtani egy gazdaságtörténeti jellegű kutatómunka nehézségeibe. Jelen tanulmány alapja egy olyan kutatás, melynek célja a kereskedelempolitikai reformok gazdasági hatásainak feltárása a 19–20. század fordulójának Svédországában. Bár más országokkal összevetve az északi állam adatforrásai évszázadokra visszanyúlóan is igen részletgazdagok és átfogóak, feldolgozásuk során több olyan kihívással találkoztunk, amelyek jelentős mértékben megnehezítették a gazdasági folyamatok elemzését és a következtetések levonását. Ezekből mutatunk be néhányat, abban a reményben, hogy mindazok, akik hasonló kutatást fontolgatnak, felkészültebben vághassanak neki ennek az izgalmas feladatnak. Mindemelett néhány jól használható forrást is ajánlani kívánunk a kutatómunka megkönnyítése érdekében.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, kereskedelempolitika, protekcionizmus, Svédország

Abstract:

In this article, we would like to give you an insight into the difficulties of researching economic history. The present study is based on a research project that aims to explore the economic effects of trade policy reforms in Sweden at the turn of the 19th and 20th centuries. Although the Nordic state's data sources are rich in detail and comprehensive in comparison with other countries, going back centuries, we have encountered several challenges in processing them that have made it considerably more difficult to analyse economic processes and draw conclusions. We present some of these, in the hope that those considering similar research will be better prepared to take on this exciting task. In addition, some useful resources are offered to facilitate the research work.

Keywords: economic history; trade policy; protectionism; Sweden

Bevezetés, a kutatás kezdeti lépései

Jelen írás azon nehézségeket kívánja számba venni, amelyek egy gazdaságtörténeti jellegű kutatás során merültek fel, remélve, hogy hasznos segítséget jelenthet mindazok számára, akik hasonló kihívást állítanak maguk elé.

A vizsgálódás tárgya a kereskedelempolitika gazdaságra gyakorolt közvetett és közvetlen hatásainak feltárása volt, mivel a szabad kereskedelem és a protekcionizmus kérdése a gazdasági nacionalizmus napjainkban tapasztalható újjáéledése kapcsán egyre aktuálisabbá válik.¹ Az áruk (és szolgáltatások) szabad áramlását, illetve annak korlátozását övező vita hosszú múltra tekint vissza. Sarkalatos témaként jelent meg az egyes közgazdasági eszmei irányzatoknál éppúgy, mint a közgondolkodásban vagy a gazdaságpolitikai gyakorlatban. E polémia lényege, hogy a határokon átvitelő árukereskedelem – és ezzel együtt a piaci folyamatok – állami szabályozása kedvező vagy káros hatással bír az érintett ország gazdaságára. Ennek tisztázására kézenfekvőnek tűnik a történelmi visszatekintés, mivel számos olyan korábbi korszak ismeretes, melyben a kereskedelempolitikát erőteljes irányváltások jellemezték. Ráadásul ezekben az esetekben nemcsak a szakpolitikai döntéseket, hanem azok – gyakran számszerűsíthető – kimeneteit is ismerjük.

Az első lépés a kutatás alanyának körültekintő megválasztása. Választásunk Svédországra esett, mivel ott a statisztikai adatgyűjtés hosszú múltra tekint vissza. A rendkívül részletes külkereskedelmi adatsorok egészen az 1830-as évtől² elérhetők digitalizálva, online formában, ami jelentősen megkönnyíti az elemzéshez szükséges adatok megszerzését.

A második, ugyanakkor szintén rendkívül fontos mozzanat a vizsgált időszak kijelölése. Ez esetünkben az 1873-tól 1913-ig terjedő 41 év lett. A választás indoka, hogy az adott korszakban a svéd kereskedelempolitika addigi szabadkereskedelem-párti „alapállása” erőteljesen megváltozott, ami elsődlegesen az importvámok több lépcsőben történő megemelésében öltött testet. A kereskedelmi szempontól liberális időszaknak (1873–1887) az addig nagyjából tehermentesen behozható mezőgazdasági termékekre történő vámkivetés vetett véget 1888-ban. Ez az iparcikket akkor még nem érintette, de mindez 1892-ben megváltozott, vámterhük jelentősen emelkedett. Sajátos módon az agrárcikkek importvámját ugyanebben az évben mérsékeltek, ez azonban csak átmenetinek

¹ A jelenség részletesebb megismeréséhez ajánlható például Douglas A. Irwin *Free Trade Under Fire* (Princeton University Press, Princeton, 2009) vagy Nils Ole Oermann és Hans-Jürgen Wolff *Trade Wars: Past and Present* című könyve (Oxford University Press, Oxford, 2022, <https://doi.org/10.1093/oso/9780192848901.001.0001>).

² Gyűjteményes vagy töredékes formában ennél akár évszázadokkal korábbi adatok is elérhetők.

bizonyult, és 1895-ben egy újabb, igen jelentős emelés következett. Az első világháborúig terjedő időszakban jelentősebb kereskedelempolitikai fordulat már nem következett be.³ A kutatás konkrét kezdő és végidőpontjának kijelölését indokolta továbbá a nemzeti fizetőeszköz árfolyamának stabilitását garantáló aranystandard bevezetése is: erre Svédország esetében 1873-ban került sor. Ez az árfolyamrendszer egészen az első világháború kirobbanásáig, 1914-ig állt fenn. Ugyanez a bő négy évtized volt az úgynevezett Skandináv Monetáris Unió korszaka is, melyben a dán, norvég és svéd állam közös fizetőeszközt⁴ használt.

Végül harmadik lépésként kijelölésre kerültek a gazdaság azon aspektusai, melyek esetében joggal feltételezhető, hogy a kereskedelempolitika fordulatai közvetlen vagy közvetett kihatással voltak rájuk. Ezek a költségvetés bevételei, az importszerkezet, a külkereskedelmi egyensúly, az árszínvonal, a termelési szerkezet, az iparban és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak bérei, valamint a gazdasági növekedés. Ezáltal a kutatás lefolytatásához szükséges adatok köre is meghatározhatóvá vált.

Elsődlegesen az utóbbi pont az, amelyben e kutatás eltér a korábbiaktól. Az, hogy a kereskedelempolitika jelentős kihatással van a gazdaság működésére, széles körben elfogadott ténynek számít.⁵ A legtöbb szerző azonban szinte kizárólag a gazdasági növekedésre gyakorolt hatást veszi górcső alá.⁶ Célunk, ezen túllépve, egy átfogóbb kép kialakítása volt, amely a gazdasági hatások szélesebb körét megragadva kívánt betekintés nyújtani a protekcionista fordulat következményeibe.

A továbbiakban azonban nem a kutatás eredményeit szándékozunk bemutatni, hanem sokkal inkább azokat a nehézségeket, amelyekkel vizsgálódásunk során szembesültünk. Tesszük mindezt abban a reményben, hogy egy kis segítséget nyújthatunk mindazoknak, akik hasonló témával foglalkoznak, és így elkerülhetik azokat a buktatókat, amelyek a történelmi adatsorok feldolgozása során felmerülhetnek.

³ Magnusson, Lars (2000): *An Economic History of Sweden*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9780203451151>; Schön, Lennart (2012): *An Economic History of Modern Sweden*. Taylor & Francis (Routledge), London. <https://doi.org/10.4324/9780203123331>

⁴ Az új pénz nem a korona lett (váltópénze az öre: 1 korona = 100 öre). Bevezetése Svédország esetében 1873-ban kezdődött, és több évig tartott.

⁵ Lásd erről bővebben: Rodriguez, Francisco – Rodrik, Dani (2000): Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence. In: Bernanke, Ben S. – Rogoff, Kenneth (szerk.): *NBER Macroeconomics Annual 2000*, 15. 261–338. <https://doi.org/10.1162/08893360052390383>

⁶ Például: Lehmann, Sibylle H. – O'Rourke, Kevin H. (2011): The Structure of Protection and Growth in the Late Nineteenth Century. *The Review of Economics and Statistics*, 93. évf., 2. sz. 606–616. https://doi.org/10.1162/rest_a_00104

A kutatás lehetséges forrásai

Gazdaságtörténeti jellegű kutatáshoz több adatforrás is elérhető akár online, akár nyomtatott formában.⁷ Amennyiben aggregált szintű kibocsátási adatokra van szükségünk, úgy igen hasznos lehet a Groningeni Egyetem⁸ gondozásában készülő, úgynevezett „Maddison történelmi statisztikák”⁹ elnevezésű adatbázis. Ennek legutóbbi, 2020-as kiadása 169 ország GDP- (és népességi) adatait tartalmazza, számos esetben az időszámításunk kezdetétől 2018-ig. A jobb időbeli és térbeli összehasonlíthatóság érdekében a bruttó hazai termék 2011-es árfolyamon számított, nemzetközi dollárban került megadásra. Mivel a GDP-számítás módját is tartalmazó nemzeti számlák rendszerének pontosan szabályozott módszertana csak a második világháborút követően került kimunkálásra, a szisztematikusan gyűjtött alapadatok hiányában az itt közölt értékek csak becslések, azonban a történelmi léptékű gazdasági fejlődés vizsgálatához megfelelő kiindulási alapot biztosítanak. Az adatbázis megteremtése a 2010-ben elhunyt neves közgazdász és gazdaságtörténész, Angus Maddison nevéhez köthető, kinek kollégái a mai napig gondozzák ezt a projektet.

Maddison munkássága azonban ennél jóval szerteágazóbb volt. Ő volt a szerkesztője a *The World Economy. A Millennial Perspective*¹⁰ című kötetnek, melyet az OECD jelentetett meg 2001-ben. A mű elsődlegesen az egyes országok és régiók gazdasági növekedésének történelmi kontúrjait igyekszik felvázolni, melyet számos adattal illusztrálnak a szerzők. Így például a népesség változásával, a termelékenységgel vagy a külkereskelemmel kapcsolatban is találunk benne használható adatsorokat. A kötet azonban nem törekszik átfogó és mindenre kiterjedő adatközlésre, így az aktuális kutatási témánk függvényében esetenként nagyobb léptékű adatforráshoz kell folyamodnunk.

A kutatáshoz kiváló forrás lehet a Palgrave Macmillan kiadó 2013-as, *International Historical Statistics* című kiadványa.¹¹ Ebben több mint 200

⁷ Az alább közölt lista a teljesség igénye nélkül íródott, de jó támpont lehet mindazok számára, akik hasonló kutatással szeretnének foglalkozni. Esetünkben csak néhány, témánk szempontjából fontos adatforrásra szorítkozunk, és nem térünk ki az átfogóbb gazdaságtörténeti tanulmányokra és monográfiákra sem, melyek gyakran szintén értékes adatokat és számításokat tartalmaznak. Csak példaként említjük meg Paul Bairoch, Kevin Hjortshøj O'Rourke, Jan Bohlin, Lennart Schön vagy Lars Magnusson nevét, akik írásai szintén megkerülhetetlenek. Utóbbi három szerző különösen a svéd gazdaság történetének bemutatása területén alkotott maradandót.

⁸ Rijksuniversiteit Groningen, University of Groningen

⁹ Maddison Historical Statistics: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2020> (letöltés dátuma: 2023. 10. 08.). (A továbbiakban: Maddison, 2020.)

¹⁰ Maddison, Angus (2001): *The World Economy, A Millennial Perspective*. OECD Development Centre. <https://doi.org/10.1787/19900295> (letöltés dátuma: 2023. 10. 06.).

¹¹ Palgrave Macmillan Ltd. (szerk.): *International Historical Statistics*. Palgrave Macmil-

országról találunk részletes adatokat 1750-től 2010-ig. A monumentális mű felöleli a legfontosabb társadalom- és gazdaságstatisztikákat, így például a népesség, az oktatás, a gazdasági kibocsátás, az árszínvonal, a kormányzati bevételek és kiadások, a külkereskedelem, az életminőség kapcsán is fellelhetők benne adatok. Sőt, akár az egyes fontosabb árucikkek előállított mennyiségéről is tájékozódhatunk.

Mivel a vizsgálódásunk szükségessé tette Svédország gazdasági fejlődésének mélyrehatóbb elemzését, a fentebb említett forrásokon túl továbbiakat is igénybe kellett vennünk. Ezek közül igen hasznosnak bizonyultak a Lundi Egyetem¹² Gazdaságtörténeti Tanszékének történelmi adatbázisai,¹³ melyek átfogják a főbb svéd makrogazdasági és demográfiai adatokat, egyes esetekben akár a 14. századig visszamenően.

A kutatás gerincét ugyanakkor elsősorban a svéd központi statisztikai hivatal, a Statistikmyndigheten SCB adatai, pontosabban az úgynevezett *Bidrag till Sveriges officiella statistik 1851–1917* című kiadványsorozat kötetei adták. A röviden csak BiSOS-nak nevezett statisztikák közül a külkereskedelemmel, az ipari és mezőgazdasági termeléssel foglalkozókat használtuk.¹⁴ Jellegükből adódóan ezek a források voltak azok, amelyek esetében a legtöbb, a kutatást nehezítő problémával szembesültünk.

A kutatás nehézségei – a külkereskedelmi statisztikák

Az első probléma, hogy a BiSOS kiadványsorozat az általunk tanulmányozott részterületeken (külkereskedelem, ipari és mezőgazdasági termelés) csak 1910-ig áll rendelkezésre. Mivel az ezt váltó kiadvány (*Statistisk årsbok för Sverige*) csak 1914-től érhető el online formában, az 1911-től 1913-ig tartó időszakra vonatkozó részletes kimutatások hiányoznak. Ebben az esetben részleges megoldást nyújtanak a hosszabb időtávot felölelő statisztikai gyűjtemények, így például a *Historisk statistik för Sverige*¹⁵ című háromkötetes mű, amely az 1732-től 1970-ig terjedő

lan Ltd., <https://doi.org/10.1057/978-1-137-30568-8> (A továbbiakban: IHS, 2013).

¹² Lunds universitet, University Lund.

¹³ Lund University, Department of Economic History, Economic History Data: <https://www.lusem.lu.se/economic-history/databases/economic-history-data> (letöltés dátuma: 2023. 07. 05.).

¹⁴ Az adott kötet által bemutatott részterületet betűjelekkel különböztették meg egymástól. A külkereskedelem és nemzetközi hajózás (*Utrikes handel och sjöfart*) jele az F, az ipari és kézműves termelésé (*Fabriker och manufaktur*) a D, míg a földművelésé és az állattenyésztésé (*Jordbruk och boskapsskötsel*) az N. A kiadványok elérhetőek a következő oldalon: <https://www.scb.se/hitta-statistik/aldre-statistik/innehall/bidrag-till-sveriges-officiella-statistik/> (letöltés dátuma: 2023. 02. 01.). (A továbbiakban: BiSOS D, F, N, megjelölve a kötetet és a vonatkozó éveket.) (A kiadás dátuma rendre a tárgyévét követő év. A digitalizált kiadást 2008-ban tették közzé.)

¹⁵ A kutatás során a kötetek közül a külkereskedelemmel foglalkozót használtuk: Sta-

időszakra tartalmaz összefoglaló adatokat. A későbbi évek rendszeres statisztikai közleményei is hasznosnak bizonyulhatnak, mivel számos esetben több-éves visszatekintést is tartalmaznak az aktuális adatok mellett. Sajnos ezekből a forrásokból csak kevésbé differenciált adatokhoz juthatunk. Gyakori jelenség az is, hogy csupán 1-1 fontosabb termékcsoportra térnek ki, vagy éppen aggregátumokat közölnek.

Az következő nehézség alapvetően technikai jellegű. A BiSOS kiadványok digitalizálására kerültek ugyan, elektronikus feldolgozásra ugyanakkor nem. Az elérhető, pdf kiterjesztésű állományok az adatok automatizált beolvasására alkalmatlanok, így a szükséges adatsorok elkészítése csak manuálisan lehetséges. (Az adatok formátumát lásd az 1. ábrán.)

2

1890.

N:o 2. Tabell, utvisande kvantitet och värde af de till

hvarjente för de varor, som äro tull underkastade, upptagits fastställd

† utmärker att tullinkomsten beräknats med utdrag för de varquantiteter, som från Norge blifvit på grund af gällande bestämmelser tullfritt införda.

Utmärka anmärkning. Då två tullsatser uppgifvas, afser den öfre den tidigare delen af året och den undre årets senare del.

Varugrupper.	Quantitet.	Värde i Kronor.	Enligt tulltaxan		Beräknad tullinkomst i Kronor.	
			kvantitet, hvar- etter tull beräkna.	Tullsat.		
			Kronor.	örc.		
1. Lefvande djur.						
Hästar: Hingstar	Kg. 35,392	St. 64	25,600	Stycke	50	† 2,950
Föl under ett år	» 7,500	» 60	3,000	—	—	—
andra slag	» 533,425	» 1,123	336,900	Stycke	50	† 17,300
Nötkreatur: Tjurar	» 405,600	» 624	156,000	»	10	† 5,820
Oxar	» 512,400	» 854	170,800	»	10	† 8,540
Kor	» 2,376,900	» 5,282	792,300	»	10	† 51,170
Ungnöt och kalvvar	» 54,700	» 547	27,350	»	10	† 5,100
Får: Baggar	» 9,500	» 190	5,700	»	1	† 113
andra slag	» 46,750	» 935	18,700	»	1	† 697
Svin: Fargaltar	Kg. 2,018	» 2,018	1,514	Kilogram	15	303
andra slag	» 68,210	» 68,210	47,747	»	15	† 10,201
andra fyrfotade	» 361	» 361	5,415	—	—	—
Foglar: Ankor	» 129	» 129	129	—	—	—
Gäss	» 562	» 562	1,686	—	—	—
Höns	» 1,415	» 1,415	1,132	—	—	—
Kalkoner	» 228	» 228	1,368	—	—	—
andra slag	» 1,065	» 1,065	1,065	—	—	—
Bin	» 5,068	» 5,068	5,068	—	—	—
Summa			1,601,474			102,194

1. ábra: BiSOS F statisztika egy részlete.¹⁶
(Forrás: BiSOS F, 1890)

További probléma, hogy a külkereskedelmi adatok közlésének szerkeze-
zete, egyes termékek besorolása a kiadvány fennállta alatt is változott.
Egyes árucikkek kategóriát váltottak,¹⁷ míg az is előfordult, hogy egy
adott, átfogóbb árucsoportot több specifikáltabb csoporttal váltottak fel.

tisztiska Centralbyran (1972): *Historisk statistik for Sverige*. Del 3. *Utrikeshandel, 1732–1970*. Stockholm. Letölthető a következő oldalról: <https://www.scb.se/hitta-statistik/aldre-statistik/innhall/serien-historisk-statistik-for-sverige/> (letöltés dátuma: 2023. 06. 11.) (A továbbiakban: HSS, 1972.)

¹⁶ Példa a külkereskedelmi áruforgalmat tartalmazó statisztikai táblákra. Esetünkben az 1890. évi import első árucsoportja (élőállatok) látható.

¹⁷ Például 1888-tól kezdődően a bab átkerült a kertii növények és gyümölcsök termékcsoportjából a gabonafélék közé (BiSOS F sorozat, 1873–1910 kötetei alapján).

Különösen abban az esetben folyamodtak ehhez, amikor az adott áru esetében új vám bevezetésére (vagy a már meglévő módosítására) került sor, melyet azonban differenciálni kívántak. Jó példa erre a húsárak esete: az 1887-es kimutatásban a sertéshús még pusztán egy soron szerepelt, azonban egy évvel később már alábontásra került füstölt és egyéb alkategóriára.¹⁸

Az összehasonlíthatóságot nehezítő további körülmény a vámterhek módosítására megválasztott időpont. A vizsgált időszakban ez jellemzően nem a naptári év fordulójára esett, sőt nem is feltétlenül valamely hónap első napjára. Az sem volt ritka jelenség, hogy az egyes termékek, termékcsoportok esetében eltérő dátumokat találunk az adott éven belül. A statisztikai táblákból ugyanakkor nem mindig tűnik ki, hogy a kérdéses áruból importált mennyiség mely része érkezett a vámemeléstől, illetve után.

A vámok sajátos természete

Svédországban, a kor gyakorlatának megfelelően, elsősorban specifikus, más néven mértékvámokat alkalmaztak.¹⁹ Ez azt jelentette, hogy a fizetendő importvám összegét termékegységenként, darabszám vagy bizonyos esetekben tömeg alapján vetették ki. A vámok átlagos nagyságának meghatározása ugyanakkor elengedhetetlen az időbeli és nemzetközi összehasonlítások elvégzése szempontjából. Az átlagvámteher kiszámításának legkézenfekvőbb és a szakirodalomban gyakran felbukkanó módja a vámbevételek és az import összértékének egymással történő elosztása. Ezzel a módszerrel tulajdonképpen az importmennyiségekkel súlyozott átlagos vámterhet kaphatjuk meg. A mutatószám hátránya azonban, hogy „lefelé torzít,” mivel a magas vámokkal sújtott, de rugalmas keresletű termékek vásárlói az olcsóbban beszerezhető, alacsonyabb vámtartalmú helyettesítő termék felé fordulhatnak. Ennek eredményeként a vámteher csökkenő tendenciájúnak tűnik, tényleges vámtarifa-csökkenés nélkül is. Ha egy termék esetében olyan magas importvámot állapítanak meg, ami miatt a behozatala ellehetetlenül, az „eltűnik” a statisztikából. Egy olyan ország, ahol a termékek egy részét extrém magasságú, míg a másik részét csupán csekély vámteherrel sújtják, és emiatt az importszerkezete átrendeződik, rendre alacsonyabb átlagvámértéket fog produkálni, mint az az állam, ahol minden behozatali cikket csupán

¹⁸ Az addig vámentes sertéshúsra 1888-ban vámot vetettek ki. A füstölt változat tarifája kilogrammonként 25, míg a füstöletlené 20 öre lett (BiSOS F sorozat 1887-es és 1888-as kötetei alapján).

¹⁹ Találunk azonban eltérést a főszabálytól, amire a későbbiekben részletesen kitérünk.

közepes nagyságú vámtarifa terhel. Erre a jelenségre többek között Jan Bohlin²⁰ is rámutat, és több, lehetséges számítási módszert is ismertet. Ezek közül a „legegyszerűbb” a súlyozatlan átlagos vámteher meghatározása, melynek során külön-külön minden egyes importált termék vámját annak értékével – jelen esetben a külkereskedelmi statisztikában szereplő egységárral – vetjük össze,²¹ majd az eredményeket egyszerűen átlagoljuk. Mivel ennél a módszernél az átlagszámítás során az egyes javak differenciálatlanul kerülnek számbavételre, a nagy mennyiségben importált, alacsony vámterhű és a magas importtarifával rendelkező, csekély jelentőségű áruk súlya azonos. Ennek „mellékhatása”, hogy ez a számítási módszer – szemben az előzővel – „felfelé torzít”. Némiképp pontosabb képet kaphatunk, ha az adott jószág nemzetgazdasági jelentőségét figyelembe véve valamiféle súlyt alkalmazunk, ami lehet például a belföldi termelésben vagy éppen fogyasztásban²² betöltött szerepe.

A termékek vámterhének és értékének egyenként történő összevetésén alapuló módszer számos ország és korszak esetében használható lehet ugyan, esetünkben azonban nem. Ennek oka, hogy Svédországban a külkereskedelmi statisztikákban hosszú éveken keresztül rögzített árakkal számoltak egy olyan időszakban, amikor a világgazdaságot jelentős és tartós defláció jellemezte. 1871-től kötelezővé tették ugyan az aktuális piaci egységárok használatát a külkereskedelmi statisztikákban, a gyakorlatban ezt az 1890-es évek első feléig mégsem alkalmazták.^{23, 24} A Lundi Egyetem néhai kutatója, Lennart Schön egyik tanulmányában²⁵ közreadta a valós árakkal újraszámolt importot, mivel azonban adatsora csupán aggregátumokat tartalmaz, így bár lehetővé válik az átlagos vámteher kiszámítása, de csak az elsőként ismertetett módszerre támaszkodhatunk, hangsúlyozva a tényt, hogy a vámok nagyságának látszólagos csökkenése csak az importszerkezet átrendeződésnek köszönhető, nem a vámtarifa mérséklésének. (Ezt illusztrálja az 1. táblázat.)

²⁰ Lásd: Bohlin, Jan (2005): Tariff protection in Sweden, 1885–1914. *Scandinavian Economic History Review*, 53. évf. 2. sz. 7–29. <https://doi.org/10.1080/03585522.2005.10414244>

²¹ Ezzel megkapjuk az adott termék úgynevezett „ad valorem” vámját.

²² Ezek a módszerek sem lesznek tökéletesek ugyanakkor, alkalmazásukkal is előfordulhat, hogy a vámvédelem mértékét alul- vagy túlbecsülhetjük (lásd részletesebben: Bohlin, 2005).

²³ Schön, Lennart (2015): Historiska nationalräkenskaper för Sverige: Utrikeshandel 1800-2000 – with Introduction and Tables in English. *HNS – Historiska nationalräkenskaper för Sverige*, 8. Lund University, Lund.

²⁴ A XIX. századi svéd gazdaság történetét feldolgozó szerzők közül sokan nem veszik figyelembe a fix árak alkalmazásának problémáját. Erre példa Jan Bohlin korábban már említett, 2005-ban született tanulmánya.

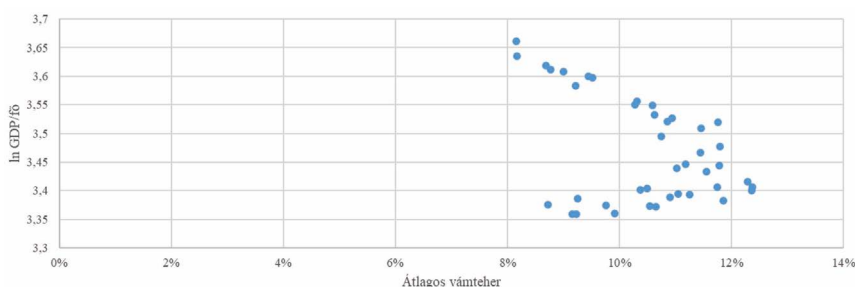
²⁵ Schön, Lennart (2015): i. m.

	1873–1887	1888–1891	1892–1894	1895–1913
Termékkategóriák vámja	Mezőgazdaság: alacsony	Mezőgazdaság: közepesen magas	Mezőgazdaság: enyhén magas	Mezőgazdaság: nagyon magas
	Ipar: alacsony	Ipar: alacsony	Ipar: közepesen magas	Ipar: közepesen magas
Átlagos vámterhek időszakos átlaga	10,33%	12,01%	11,51%	10,09%

1. táblázat: Az átlagos vámterhek alakulása 1873 és 1913 között.
(Forrás: IHS 2013 és Schön 2015 alapján saját számítás.)

A gazdaságpolitika irányváltásait végigtekintve, az 1873 és 1887 közötti időszak kereskedelempolitikája tekinthető a „legliberálisabbnak”. Ekkor a mezőgazdasági termékeket alig, az iparcikket csekély mértékben sújtották csak vámokkal. 1888-tól kezdődően először az agrártermékek vámja növekedett. 1892-ben került sor az ipari javak importvámjának emelésére, melyet egyidejűleg a mezőgazdasági javak vámterhének átmeneti csökkentése kísért. Utóbbi csak 1895-ig tartott, az agrárvámok ugyanis ebben az évben drasztikusan megemelkedtek. Az átlagos vám az importszerkezet átrendeződése következtében mégis alacsonyabb az utolsó, „legprotektionistább” időszakban (az import értékének 10,09%-a), mint a szabad kereskedelmet favorizáló elsőben (10,33%).

A fentebb leírt torzulás egyúttal azt is lehetetlenné teszi, hogy lineáris regresszió (OLS) segítségével vizsgáljuk, mennyiben magyarázható a bruttó hazai termék változása a vámterhek nagyságával (lásd a 2. ábrát).

2. ábra: Az egy főre eső GDP és az átlagos vámteher közötti összefüggés.
(Forrás: Maddison 2020; IHS 2013 és Schön 2015 alapján saját számítás.)

Az import- és exportárúk egységára kapcsán azonban a fix értékek alkalmazása mellett még egy érdekességgel találkozhatunk, amely jelentősen eltér napjaink gyakorlatól: ez pedig az, hogy mindkét irányú termékforgalomnál azonos összeggel számoltak, azaz feltételezték, hogy

egy adott árucikk, amely az országba érkezik, azonos árral rendelkezik, mint egy onnan távozó. Ahogy azonban később látni fogjuk, ez az alapelv nem minden esetben érvényesült.

Mértékegységek és átváltásuk

A következő probléma, amely felmerült, a mértékegységek sokféleségének és váltakozásának kezelése. Ennek oka egyrészt az, hogy a kiválasztott időintervallum kezdete megelőzte a metrikus rendszer bevezetését, másrészt pedig az, hogy az egyes mérőszámok közötti átváltás gyakran technikai nehézségekbe ütközik.

A gabonafélék esetében például a külkereskedelmi adatokat a vizsgált időszak kezdetén svéd köblábban és centnerben²⁶ adták meg. Előbbi egy űrmérték, $0,02617 \text{ m}^3$ -nek felel meg, utóbbi tömeg, és 42,50758 kilogrammal egyezik meg. A metrikus rendszer átvételére – legalábbis a külkereskedelmi statisztikák esetében – 1881-ben került sor, ettől kezdve a termények mennyiségét kilogrammban és köbméterben, 1885-től kezdve kizárólag tömegüket megjelölve közölték.²⁷ Az 1888-ban bevezetett vámok már az új mértékegységek alapján kerültek megadásra.

A kutatás azonban szükségessé tette a mezőgazdasági termények közül a két legfontosabb, a búza és a rozs árváltozásának vizsgálatát a vámterhek függvényében. A Lundi Egyetem történelmi statisztikai szerencsére tartalmaznak arra vonatkozó adatokat, amelyek azonban hektoliterben kerültek megadásra. Annak érdekében, hogy összevethetővé váljanak a vámokkal, elengedhetetlen az átváltás problémájának kezelése, melyre nézve az adatsor készítői nem adtak támpontot. Esetünkben az jelenti a fő nehézséget, hogy egy adott gabona tömege nagymértékben függ például a szemnagyságtól vagy a termény víztartalmától. A mezőgazdaság teljesítményét összesítő BiSOS N statisztikai sorozatban, mely elsődlegesen űrmértéket használ az adatközlésre, eseti jelleggel található ugyan utalás az egyes gabonafélék tömegére, azonban a kiadványból az is nyilvánvalóvá válik, hogy ez mind a búza, mind a rozs esetében nagymértékben függ a vetés idejétől,²⁸ sőt közgazdasági egységenként és évről évre is változik. Mivel ez kezelhetetlen adatmennyiséget jelent, célsze-

²⁶ A teljesség kedvéért fontos megjegyezni, hogy ezek a mértékegységek nem egyeznek meg az Amerikai Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban és más európai országokban használt, azonos elnevezésű mértékkel.

²⁷ Az űrmérték és a tömeg együttes megadása csak a feldolgozatlan gabonát jellemezte. Az őrlemények (így a darák és lisztek) esetében csak a centnert és később a kilogrammot használták.

²⁸ Őszi, illetve tavaszi vetés.

rűbb átlagtömeeggel számolni, melyhez az agrártudományi kiadványok adtak segítséget.²⁹

A kutatás során bebizonyosodott, hogy a búza és a rozs belföldi árváltozásait a vámok nagyságának módosulásai nem tudták kielégítő mértékben magyarázni, így szükségessé vált további adatok beemelése is a vizsgálatba. A következő lépés a belföldi és a világpiaci árak összevetése volt, melyhez adatforrást szintén a Lundi Egyetem gyűjteményében lehet találni. A közölt adatsorok Fredrik N. G. Andersson és Jonas Ljungberg tanulmányán³⁰ alapulnak, és felölelik a balti-tengeri térség főbb gabonapiacainak³¹ árait, havi átlagot megadva. A rendelkezésre álló adatok kapcsán azonban ismét felmerült két probléma: az egyik, hogy csupán az 1841-től 1893-ig terjedő időszakot fedik le, azaz az általunk vizsgált 41 évből csupán 21-et érintenek (1873–1893). Az adathiány tényét elfogadva feltételezhető ugyanakkor, hogy az ezen rövidebb időintervallum kapcsán tett megállapítások általánosíthatók. A másik nehézség, hogy az árak „hordóban” meghatározott mennyiségekre vonatkoznak, melynek űrtartalma 158,3 liter. Az űrmérték–tömeg átváltás problémája így itt is jelentkezik. Tanulmányukban a szerzők is utalnak rá, hogy az egyes kikötőkben jelentősen eltért az ugyanakkora térfogatú búza kilogrammban mért tömege,³² melyet elsősorban a minőségbeli különbségek indokoltak. Ennek kiküszöbölése érdekében mind a belföldi, mind a nemzetközi árakból indexet számoltunk, mindkettő esetében 100%-nak véve az 1873-as értéket, melyhez a későbbi évek számadatait viszonyítottuk. Így lehetővé vált OLS modell segítségével összevetni a svéd és a nemzetközi piacok árait.

Mivel az iparcikkek, így különösen a könnyűipari termékek esetében igen jelentős vámemelés történt, amely kihatással volt az importra, a javak ezen köre érdemesnek tűnt az alaposabb vizsgálatra. A cipők és ru-

²⁹ A kutatás során egy hektoliter búza 77,5 kg, ugyanannyi rozs 71 kg tömeeggel került figyelembevételre, Manley, Marena – Engelbrecht, Mandy L. – Williams, P. C. – Kidd, Martin (2009): Assessment of variance in the measurement of hectolitre mass of wheat, using equipment from different grain producing and exporting countries. *Biosystems Engineering*, 103. évf. 2. sz. 176–186. <https://doi.org/10.1016/j.biosystemeng.2009.02.018>; Bushuk, Walter (2004): Rye. In: Wrigley, Colin – Corke, Harold – Walker, Charles E. (szerk.): *Encyclopedia of Grain Science*. Elsevier Academic Press. 85–19. <https://doi.org/10.1016/b0-12-765490-9/00147-6> alapján.

³⁰ Andersson, Frederik N. G. – Ljungberg, Jonas (2015): Grain Market Integration in the Baltic Sea Region in the Nineteenth Century. *Journal of Economic History*, 75. évf. 3. sz. 749–790. <https://doi.org/10.1017/s0022050715001102>

³¹ A korszak főbb gabonapiacai az alábbiak: a búza esetében Danzig (mai elnevezéssel Gdańsk), Kiel, Koppenhága, Königsberg (Kalinyingrád), Lübeck, Riga, Rostock, Stettin (Szczecin), Szentpétervár és Wismar, míg a zab esetében Danzig, Kiel, Koppenhága, Helsinki, Lübeck, Riga, Rostock, Stettin, Szentpétervár és Wismar.

³² 1 hektoliternyi búza tömege az egyes piacokon 79,6 és 91,6 kg között ingadozott (Andersson–Ljungberg, 2015). Hasonló adat a rozs kapcsán nem áll rendelkezésre.

házat esetében tapasztalható volt az a korábban már említett jelenség, hogy egy addig egységes termék kategóriát az új, eltérő vámterhek miatt felbontották, így kézenfekvőnek tűnt az árucsoporton belül a kesztyűket mint továbbra is egységes, a teljes időszakot tekintve változatlan besorolású árucikket kiválasztani. A vámterhek emelése itt is jelentősnek bizonyult, kilogrammonként 1,8 koronáról 6 koronára nőtt, a behozott mennyiség ezzel párhuzamosan mintegy megfeleződött.³³ A kesztyűk azonban, a korábbiakban már vázolt problémák jelentős részét megjelenítve, mintegy „állatorvosi lónak” bizonyultak.

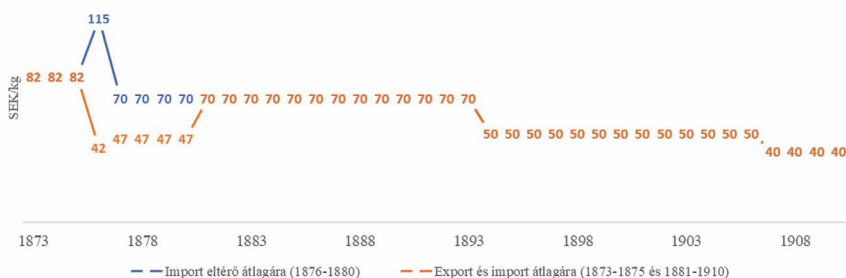
A külkereskedelmi adatok belföldi termeléssel való összevetése jelentette az első nehézséget, mivel utóbbi – eltérően az exporttól és importtól – nem tömeg³⁴ alapján van megadva, hanem rendszerint párokban kifejezve érhető csak el. Mivel arra vonatkozóan nem közölnek információt, hogy az adott termékből egy kilogramm hány párnak feleltethető meg, az összehasonlíthatóság erőteljesen romlik.³⁵ Mivel a megtermelt áru értékét is közlik, kézenfekvő megoldásnak tűnne a reálmennyiségek helyett ezt alkalmazni és a koronában megadott importtal és exporttal összevetni, azonban itt egy újabb érdekes jelenségre figyelhetünk fel. Már korábban említésre került az a probléma, hogy egészen az 1890-es évek második feléig fix árat alkalmaztak a külkereskedelmi statisztikákban, és a századfordulót megelőző néhány évben tértek át a valós piaci árak használatára. A vizsgált 41 év adatait áttanulmányozva³⁶ két észrevételt tehetünk: az egyik, hogy az átlagár az elszámolás reformját követően is „meglepően” stabil maradt, a másik, hogy 1876 és 1880 között – eltérően az előzőleg vázolt, „bevett gyakorlattól” – más elszámolási árat alkalmaztak az export és az import esetében (3. ábra). Az elérhető szakirodalmi forrásokban nem kerül megemlítésre a probléma, így ennek magyarázata további vizsgálatot igényel.

³³ A vámemelést megelőző 5 évben az import évi átlagos mennyisége 10,333 kilogramm volt, amely a vámreform utáni 5 évet tekintve 5,163 kilogrammra csökkent. (BiSOS F alapján saját számítás.)

³⁴ A kesztyűimport és -export mennyisége 1873 és 1880 között centnerben került feltüntetésre, 1881-től pedig kilogrammban. A helyzetet színesíti, hogy a vámot az említett 8 évben skálpundban megadott mennyiség alapján számolták, később ez is kilogrammra módosult (1 centner = 100 skálpund).

³⁵ Ennek folyománya, hogy a külkereskedelem súlyát megragadó mutatószámok, így például az import penetráció kiszámítása csak jelentős kompromisszumok árán, viszonylag nagyfokú pontatlanság mellett lehetséges.

³⁶ A külkereskedelmi BiSOS F statisztikai kiadványok csak 1894-től tartalmazzák a termék kilogrammonként megadott átlagárát. Az ezt megelőző időszakban a behozott és kivitt árucikk értékének és mennyiségének segítségével számolható ki annak nagysága.

3. ábra: A kesztyűk külkereskedelemben alkalmazott átlagára (1873–1910)
(Forrás: BiSOS F (1873–1910) kiadványok alapján saját számítás.)

Az import- és exportárak mindvégig kitaró, rendkívüli stabilitása különös jelenség, főként annak fényében, hogy az ipari termelést bemutató BiSOS D sorozatban használt átlagár³⁷ évről évre változik.

Amikor a vámok számítása eltér a főszabálytól

Ahogy korábban azt már ismertettük, a vámok kivetésének alapját többnyire azok mennyisége képezte.³⁸ Egyes termékek esetében azonban a számítás módja eltért az ismertetett főszabálytól. Erre példa a ruhaneműk importvámjának esete. Az új ruhák vámterhének konkrét összege ugyanis az alapanyagól függött, azaz az elkészítésükhöz használt szövet vámja volt a mérvadó, amelyet még meghatározott mértékben – 10, 20, de akár 100%-kal is – megnöveltek. További probléma, hogy ilyenkor az adott termékcsoportnál a beszedett vám értékét nem tüntették fel, helyette a „nem kiszámítható” (Kan ej beräknas) bejegyzés vagy egy „*” jelölés kerül megadásra. Mivel pedig a termékkategória pontos, alapanyag szerinti összetétele ismeretlen, sajnos utólag sem lehet kiszámítani az importvám pontos összegét.

³⁷ Az átlagos egységár a kiadványban egy esetben sem kerül feltüntetésre, ismét csak az érték és a mennyiség hányadosaként számolható.

³⁸ Csak hogy két kiragadott példával szolgáljunk: 1900-ban a lovak és ezen belül is a csődörök vámja darabonként 50 korona volt, függetlenül a tényleges értéküktől. Még érdekesebb a folyóbor esete, ahol a vámteher kilogrammonként 50 örében volt meghatározva, tekintet nélkül arra, hogy a bor szőlőből vagy egyéb gyümölcsből készült-e (BiSOS F 1900).

A statisztikai adatok összehasonlíthatósága

A kutatást nehezítő tényező, hogy ezek a történelmi, külkereskedelmi statisztikák még a nemzetközi számbavételi standardok (például SITC³⁹, HS⁴⁰) kialakítása előtt készültek. Ennek következménye, hogy jóval nehezebbé válik mind az időbeli, mind a térbeli összehasonlítás. Előbbit az egyes árucikkek – már említett – időnkénti kategóriaváltozása akadályozza, utóbbit az a tény, hogy az azonosnak tűnő árucsoportok konkrét összetétele országról országra eltérő volt.

Bizonyos mutatószámok, így például az import penetráció, kiszámítása szükségessé teszi az import- és exportmennyiség, valamint a belföldi termelés összevetését is. A rendelkezésre álló statisztikai kiadványok azonban ezt nem minden esetben teszik lehetővé. A ruhafélék erre is kiváló példaként szolgálnak. A külkereskedelmi statisztikákban részletesen megtaláljuk ezt a terméket, a termelést leíróban azonban nem. Utóbbiakban egyedül a szövődék kibocsátását tüntetik fel, általában csak összeítve és értékalapon, melybe azonban nemcsak a fogyasztási javak, azaz esetünkben a ruhaneműk, hanem a további feldolgozást igénylő félkész termékek, így a szövetek is benne vannak, alapanyag típusokként összeítve (megtalálható például a gyapjuszövődék, a pamutszövődék stb. kibocsátása). Mindezekon kívül egyes, a külkereskedelmi statisztikában ruhaként kezelt termékeket ráadásul nem a szövődék, hanem a ponyvát gyártó üzemek készítették. Ezek kibocsátása pedig a statisztikában nem kerül részletezésre, így nem állapítható meg, hogy a termelés mekkora hányada a tengerészet által használt, ruhafélének számító impregnált ruha vagy éppen az estünkben érdektelen sátorponyva.

A statisztikák módszertanának változása

Az idősorok elemzése során komoly problémát jelenthet, ha a számbavételi módszertana megváltozik, ami nehézkessé teszi az időbeli összehasonlítás elvégzését. Sajnos ez ebben az esetben is megtörtént. Az általunk használt BiSOS F kiadványokban a külkereskedelmi partnerszágok meghatározása volt az, ami egyik évről a másikra módosult. 1904-ig ugyanis az áruforgalmi statisztikában származási országgént azt tüntették fel, amelyből az adott termék közvetlenül Svédországba érkezett, nem az előállítás tényleges helyét. 1905-ben egy módszertani re-

³⁹ Standard International Trade Classification: Egységes Külkereskedelmi Termékjegyzék.

⁴⁰ Harmonized Commodity Description and Coding System: Harmonizált Árueleíró és Kódrendszer.

form eredményeként végül áttértek az utóbbi számítási módra.⁴¹ Ennek hatására például az Amerikai Egyesült Államokból behozatalra kerülő termékek értéke 9,5 millió koronáról 41,5 millió koronára ugrott, míg a Dániából származó importot 73,4 millió koronáról 39,8 millió koronára zuhant.^{42, 43} A hirtelen változás mögött pedig joggal feltételezhető módon nem a külkereskedelem szerkezetének átrendeződése, hanem a módszertani reform állt.

Összegzés

Gazdaságtörténeti jellegű elemzést írni – különösen, ha számadatokra szeretnénk támaszkodni – izgalmas, ugyanakkor küzdelmes feladat. Ha napjaink adatbázisai és statisztikái sem minden esetben teljesek és megbízhatóak, akkor ez a korábbi korok adatsoraira fokozottan igaz. Problémát jelenthet a megfelelő adatok megtalálása és beszerzése, majd feldolgozhatóvá tétele éppúgy, mint például a források töredékességének kezelése. Esetünkben azt sem szabad elfelejteni, hogy a felhasznált – elsősorban külkereskedelmi – statisztikák készítése döntően államigazgatási célokat szolgált, így a korabeli statisztikusok elsősorban csak az ebből a szempontból releváns részekre fókuszáltak, nem a kimutatások teljessége és pontossága volt az, ami a szemük előbb lebegett. Ez lehet a magyarázata például az importtermékek esetén a fix árak alkalmazásának is, hiszen a termékmennyiség alapján kivetett vámok szempontjából az áru-behozatal pontos értéke irreleváns. Mindez érthető ugyan, de a régmúltat kutatók helyzetét sajnos nem könnyíti meg.

Szintént megnehezíti az ilyen jellegű kutatást, hogy míg a modern adatbázisok többnyire átfogó jellegűek és a társadalmi-gazdasági jelenségek széles körére vonatkozóan tartalmazznak akár gombnyomásra elérhető adatsorokat, addig a történelmi adatok csak „szétszórta” érhetőek el, a kutatót aprólékos gyűjtögetésre kárhóztatva.

⁴¹ Hasonló jelenséget tapasztalhatunk az export kapcsán is. 1904-ig az számított célországoknak, ahová a termék először érkezett, 1905-től viszont a tényleges rendeltetési helynek számító állam.

⁴² Azaz az 1904-es és 1905-ös adatokat figyelembe véve az USA részesedése a teljes importból 1,6%-ról 7,1%-ra nőtt, Dániáé ugyanebben az időszakban 12,7%-ról 6,8%-ra zsugorodott (HSS, 1972).

⁴³ Lásd bővebben: HSS, 1972.

Amennyiben rátalálunk a megfelelő forrásokra, számos nem várt nehézséggel szembesülhetünk, mint például az azokban alkalmazott mértékegységek sokfélesége és időbeli változása vagy az egyes adatsorok – így esetünkben a külkereskedelmi és a belföldi termelést leíró statisztikai kiadványok – részleges vagy teljes inkompatibilitása.

Amennyiben azonban megfelelő óvatossággal és kritikával közelítünk a történelmi számadatokhoz, úgy értékes és érdekes megállapításokat tehetünk egy korábbi korszak gazdasági folyamatait illetően, mely következtések – megkötésekkel ugyan, de – korunk számára is érvényesek lehetnek.